

YOLANDE JANSEN

Een inleiding op het interview met Rainer Bauböck

Politieke filosofie is nog niet zo lang geïnteresseerd in vragen omtrent de grenzen van politieke gemeenschappen, maar het wordt steeds duidelijker dat de vraag wie er tot een politieke gemeenschap kunnen behoren aanleiding is voor filosofisch debat. In de moderne politieke filosofie wordt de politieke gemeenschap meestal impliciet gelijkgesteld aan de natie-staat en heerst een gebrek aan belangstelling voor normatieve vragen omtrent migratie – zoals toegang, *denizenship*, meervoudige nationaliteit en burgerschap in *multilevel politics*. Dit kan in het tijdperk van mondialisering en het po-reuzer worden van grenzen niet meer worden volgehouden.

In de moderniteit, voor zover deze juridisch werd vastgelegd in de Westfaalse orde, was burgerschap gebonden aan het lidmaatschap van één bepaalde natietaat. Als dat lidmaatschap ontbrak of werd afgenomen, werd iemand statenloos. Hannah Arendt, ‘statenloze’ van 1933 tot 1951, stelde in haar beroemd geworden analyse in *The origins of totalitarianism* aan de orde dat de binding van burgerschap aan de natiestaat nieuwe uitgesloten produceerde in de vorm van statenlozen. Deze zouden zich idealiter kunnen beroepen op de mensenrechten, maar Arendt meende dat mensenrechten in feite betekenisloos waren, en dat alleen burgerrechten een concrete inhoud hadden. De mensenrechten waren eigenlijk samen te vatten in één recht: het ‘recht om rechten te hebben’ (*the right to have rights*), dat wil zeggen om lid te kunnen zijn van een begrensde politieke gemeenschap – waarbij er impliciet vanuit wordt gegaan dat deze in de moderniteit de vorm van een natiestaat heeft.¹

Inmiddels is politiek lidmaatschap in een globaliserende wereld minder exclusief aan het lidmaatschap van één natie-staat gebonden, en is het of-of van Hannah Arendt verlaten voor meer gedifferentieerde interpretaties en praktijken van burgerschap. Enerzijds zijn mensenrechten, misschien meer dan Arendt voor mogelijk hield, geïnstitutionaliseerd en is het mogelijk geworden bij instituties op bijvoorbeeld Europees niveau de uitsluiting door nationale staten aan te vechten. Mensenrechten kunnen als politieke wig worden gebruikt om rechten te kunnen claimen die mensen in nationale contexten ontzegd worden.² Anderzijds zijn er manieren bedacht om burgerschap te differentiëren en niet meer exclusief met het lidmaatschap van één staat te verbinden. Deze mogelijkheid is gedeeltelijk geïnstitutionaliseerd in de vorm van bijvoorbeeld Europees burgerschap en meervoudige nationaliteit. De theoretische onderbouwing voor gedifferentieerd burgerschap is echter nog relatief onbekend, in de diverse publieke sferen maar ook in politiek-theoretische kringen.

In 1994 publiceerde Rainer Bauböck als een van de eersten een theorie waarin burgerschap niet meer aan het exclusieve lidmaatschap van één natiestaat is gebonden in

zijn boek *Transnational citizenship. Membership and rights in international migration* en het artikel *Changing the boundaries of citizenship*. Hij onderzoekt de normatieve grondslagen voor het doorlaatbaarder maken van grenzen en voor lidmaatschap in diverse overlappende politieke gemeenschappen (*polities*). Hij verbindt drie dimensies van burgerschap met elkaar: een nationale, een politieke (republikeinse) en een maatschappelijke. Definities van burgerschap op basis van slechts één of twee van deze drie dimensies zijn altijd te beperkt, en sluiten mensen uit die op basis van één van de andere dimensies medezeggenschap binnen een politieke gemeenschap zouden kunnen claimen. Een exclusief politieke (republikeinse) opvatting van burgerschap neigt ertoe elitair te zijn en diegenen uit te sluiten die niet binnen de betreffende politieke gemeenschap zijn opgevoed; een exclusief maatschappelijke opvatting van burgerschap (verbonden met het *ius domicili-* en/of *ius soli-*principe) sluit mensen uit die vanwege hun geschiedenis met een bepaald land verbonden zijn maar daar niet (meer) verblijven; een exclusief culturele (etnische of nationale) opvatting van burgerschap (verbonden met het *ius sanguinis-*principe) sluit diegenen uit die niet door afkomst met een bepaalde gemeenschap verbonden zijn, met name natuurlijk migranten en hun kinderen.³

Bauböck beperkt zich niet tot beschrijvende aspecten van burgerschap, maar ontwikkelt zoals gezegd een expliciet normatieve theorie van transnationaal burgerschap. Je zou zijn werk een voorbeeld kunnen noemen van empirische politieke theorie. Zij is gebaseerd op een analyse van de burgerschapswetgeving, met name in de EU, en van de voorstellen van de OZSE, en zoekt van daaruit aanknopingspunten voor een normatieve theorie van politiek lidmaatschap die recht doet aan al zijn dimensies.

De actualiteit van een dergelijke poging is groot, ook al heeft zij het tij in zekere zin niet mee. Terwijl enerzijds praktijken van gedifferentieerd politiek lidmaatschap verder worden geïnstitutionaliseerd, vindt anderzijds in veel landen als antwoord op een schijnbaar onstuitbare mondialisering een terugtrekking op nationale grenzen plaats die met name (illegale) migranten treft.⁴ De problematisering van transnationaal burgerschap en zelfs de retorische terugkeer naar exclusief nationale definities van burgerschap zijn wijdverbreid aan het begin van de énéntwintigste eeuw, en des te belangrijker wordt het om de theoretische grondslagen voor een transnationale opvatting van burgerschap uiteen te zetten.⁵

Rechtstreekse aanleiding voor een interview met Bauböck was de discussie over dubbele nationaliteit die in het voorjaar van 2007 in Nederland werd gevoerd. Dit debat vond plaats naar aanleiding van Geert Wilders' problematisering van de dubbele nationaliteit van de toekomstige bewindslieden Nebahat Albayrak en Ahmed Aboutaleb, en van Rita Verdonks daaraan voorafgaande poging om Ayaan Hirsi Ali haar paspoort te ontnemen. Zorgelijk aan het debat was misschien niet alleen de manier waarop Wilders en Verdonk erin slaagden om nationalistische thema's op de agenda's van politiek en publieke sfeer te plaatsen, maar vooral het onvermogen van de gematigde politieke partijen en veel intellectuelen om een weerwoord te formuleren, en om goede redenen te geven voor de mogelijkheid van meervoudige nationaliteit en andere

vormen van transnationaal burgerschap. Reden genoeg dus voor een interview met Rainer Bauböck.

Noten

- 1 Arendt (1951), pp. 296-297.
- 2 Zie bijvoorbeeld Rancière (2004), Gabriëls (2008).
- 3 Bauböck (1994b), zie ook (1998).
- 4 Zie o.a. Entzinger en Van der Meer (2004).
- 5 Voor de samenhang daarvan met een pleidooi voor 'open grenzen', zie Carens (1987). Voor 'behoorlijk' (fairly) open grenzen zie Bader (1997) en (2005).

Literatuur

- Arendt, H. (1951) *The origins of totalitarianism*. New York, Harcourt Brace.
- Bader, V.M. (2005) The ethics of immigration. *Constellations* 12 (3), pp. 331-361.
- Bader, V.M. (1997) Fairly open borders. In: *Citizenship and exclusion*. Houndsmill en London, Macmillan, pp. 28-60.
- Bauböck, R. (1994a) *Transnational citizenship. Membership and rights in international migration*. Aldershot, Edward Elgar.
- Bauböck, R. (1994b) Changing the boundaries of citizenship. In: R. Bauböck (red.) *From aliens to citizens. Redefining the status of immigrants in Europe*. Aldershot, Avebury.
- Bauböck, R. (1998) The crossing and blurring of boundaries in international migration. Challenges for social and political theory. In: R. Bauböck en J. Rundell (red.) *Blurred boundaries. Migration, ethnicity, citizenship*. Vermont, Ashgate, pp. 17-52.
- Bauböck, R., E. Ersboell, K. Groenendijk en H. Waldrauch (red.) (2006) *Acquisition and loss of nationality. Policies and trends in 15 European states*. (2 delen). Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Bauböck, R. (red.) (2006) *Legal status, rights and political participation*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Bauböck, R. (2007) Political boundaries in a multilevel democracy. In: S. Benhabib, D. Petranovich en I. Shapiro (red.) *Identities, affiliations and allegiances*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Carens, J. (1987) Aliens and citizens. The case for open borders. *The Review of Politics* 49 (2), pp. 251-273.
- Entzinger, H. en J. van der Meer (red.) (2004) *Grenzeloze solidariteit*. Amsterdam, De Balie.
- Gabriëls, R. (t.a. 2008) De paria's van een uitdijende drempelwereld. Sociaalfilosofische gedachten over illegale vreemdelingen. *Krisis. Tijdschrift voor Actuele Filosofie* 9 (1).
- Rancière, J. (2004) Who is the subject of the rights of man? *The South Atlantic Quarterly* 103, pp. 2-3.